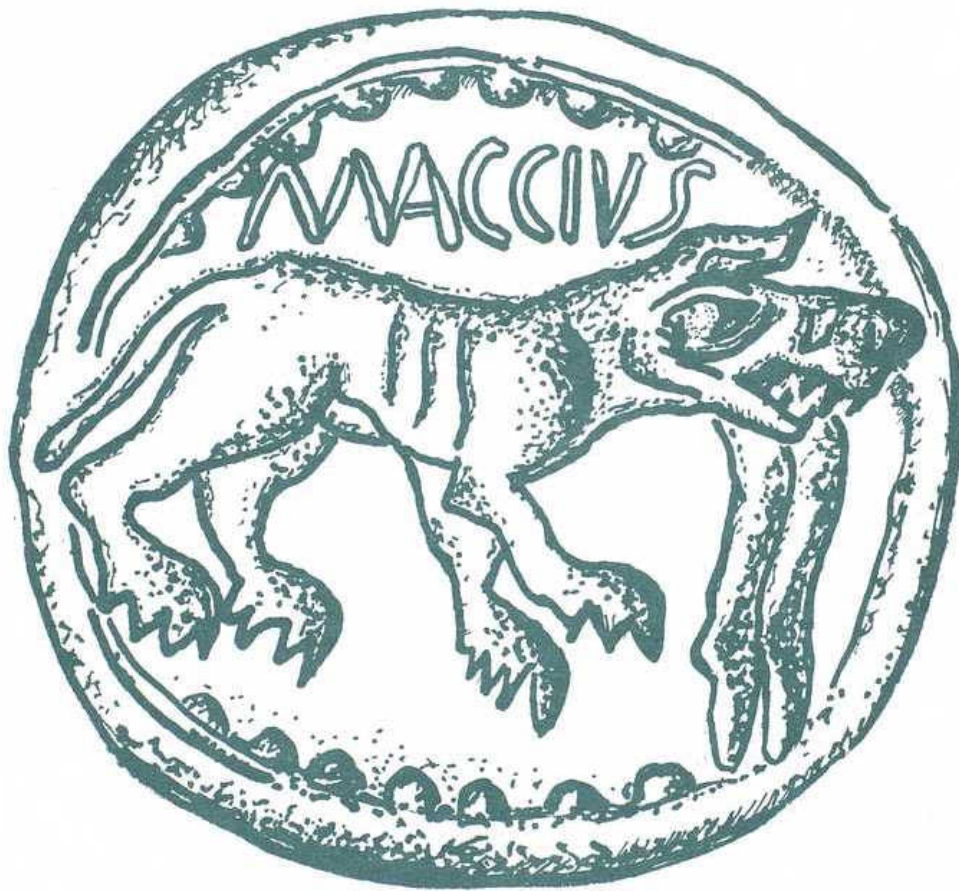

SLOVENSKÝ NÁRODOPIS

- Z OBSAHU: T. PODOLINSKÁ: Odvrátená strana bratislavskej keltskej mince
s legendou MACCIVS
J. RYCHLÍK: Obecné zákonitosti vývoje národů a vztahů mezi nimi
L. FALŤANOVÁ: Zvyky pri predaji a kúpe domácich hospodárskych
zvierat
A. BEDNÁR: Slovenská balada II.
A. BITUŠÍKOVÁ: A brief history of the Jewish community
in Banská Bystrica

Na obálke:

1. strana: Reverz bratislavskej keltskej mince s legendou MACCIVS, nájdená v r. 1942.

4. strana: Averz bratislavskej keltskej mince s legendou MACCIVS.

K článku T. Podolinskej: Odvrátená strana bratislavskej keltskej mince s legendou MACCIVS.

Preklady Martin Styan

Dear Reader,

Slovenský národopis (Slovak Ethnology) is a quarterly with a long tradition, edited in the Slovak language by the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences in Bratislava, Slovakia. This review publishes papers from all spheres of Slovak folk culture, past and present, including minorities and Slovaks abroad. The journal's articles range from research on the folk culture of every region of Slovakia (folk architecture, arts and crafts, costumes and clothing, folktales, songs, customs, traditions, etc.) through information on activities of ethnological research centres and museums, archival materials, book reviews to theoretical and comparative analyses of topical issues. The most interesting studies are published in English, and all the articles in Slovak have extended English summaries.

As the only periodical specifically devoted to the comparative study of Slovak folk, *Slovenský národopis* deepens the understanding of folk cultures throughout the world.

By becoming a regular subscriber of *Slovenský národopis* you will help to support an authoritative review for everyone interested in Slovak folk culture.

Distributed by:

Slovak Academic Press, Ltd.,
P. O. Box 57, Nám. Slobody 6
810 05 Bratislava
Slovakia

Electronic version accessible via Internet
URL://www.savba.sk/logos/journals/ap/

HLAVNÝ REDAKTOR

Milan Leščák

VÝKONNÁ REDAKTORKA

Zora Vanovičová

REDAKČNÁ RADA

Stanislav Brouček, Lubica Droppová, Božena Filová, Milan Kiripolský, Soňa Kovačevičová, Eva Krekovičová, Jan Krist, Martin Mešša, Ján Mjartan, Magdaléna Paríková, Ján Podolák, Zora Rusnáková, Peter Salner, Miroslav Válka

OBSAH

ŠTÚDIE

- P o d o l i n s k á, Tatiana: Odvrátená strana bratislavskej keltskej mince s legendou MACCIVS 143
- R y c h l í k, Jan: Obecné zákonitosti vývoje národů a vztahů mezi nimi 159
- F a l t a n o v á, Lubica: Zvyky pri predaji a kúpe domácich hospodárskych zvierat 168
- B e d n á r, Alfonz: Slovenská balada: Obsahová podstata a formálna stránka slovenskej tradičnej balady 188
- B i t u š í k o v á, Alexandra: A brief history of the Jewish community in Banská Bystrica (K histórii židovskej komunity v Banskej Bystrici) 202

DISKUSIA

- P o d o b a, Juraj: Niekoľko poznámok k diskontinuite vo vývoji slovenského poľnohospodárstva a etnologickeho myslenia 212

MATERIÁL Y

- L á b a d y o v á, Nora: Identita príslušníkov slovenskej menšiny v Biharskej župe v Rumunsku 225

ROZHLADY–SPRÁVY–GLOS Y

- Za Svetozárom Stračinom (Ondrej D e m o) 233
- Ján Podolák sedemdesiatročný (Magdaléna P a r í k o v á) 234
- Jubileum PhDr. Igora Krišteka, CSc. (Peter S l a v k o v s k ý) 237
- Jubileum PhDr. Milana Chlebanu (Zora V a n o v í č o v á) 238
10. Etnokartografické sympóziu Európsky kultúrny priestor – jednota v rozmanitosti (Juraj P o d o b a) 239
- Seminár "Ochrana kultúrneho dedičstva" v Salzburgu (Alexandra B i t u š í k o v á) 241
- Správa o činnosti Slovenskej spoločnosti pre štúdium náboženstiev pri SAV (František B e d n á r i k) 242

- Ako ďalej s edíciou Fontes? (Marta P a s t i e r i k o v á) 244

RECENZIE–ANOTÁCIE

- P. Mačala: Etnogenéza Slovanov v archeológii (Juraj P o d o b a) 247
- L. Dégh: Narratives in Society: A performer-centered study of narration (Gabriela K i l i á n o v á) 250
- Bode, W. K. H.: European Gastronomy (Rastislava S t o l i č n á) 252
- C. Crossick – H. G. Haupt: The petite bourgeoisie in Europe 1780–1914 (Monika V r z g u l o v á) 254
- V. Krawczyk-Wasilewska (Ed.): Ecology and Folklore II. (Hana H l ô š k o v á) 256
- Fieldwork and Footnotes (Jarmila P a l i č k o v á) 258
- I. Budil: Mytus, jazyk a kulturní antropologie (Rastislava S t o l i č n á) 259
- Bürgerliche Wohnkultur des Fin de siècle in Ungarn (Elena M a n n o v á) 261
- J. Michálek (Ed.): Spisy Pavla Jozefa Šafárika 4. Slovenský národopis (Hana H l ô š k o v á) 261
- A Guide to Historiography in Slovakia (Gabriela K i l i á n o v á) 262
- Z. Bútorová a kol.: Ona a on na Slovensku (Peter S a l n e r) 264
- J. Jančár: Strážnická ohlédnutí (Jarmila P a l i č k o v á) 266
- Žena ve městě (Peter S a l n e r) 266
- Národopisná revue 1990-1995 (Jarmila P a l i č k o v á) 267
- L. Štěpán – J. Vařeka: Klíč od domova (Jarmila P a l i č k o v á) 269
- E. Davidová: Cesty Romů (Zuzana K u m a n o v á) 270
- Anotácie 271

CONTENTS

STUDIES

- P o d o l i n s k á, Tatiana: The other side of the Celtic coin with the inscription MACCIVS from Bratislava..... 143
- R y c h l í k, Jan: The general laws of development of nations and the relationships between them 159
- F a l f a n o v á, Lubica: Customs associated with the sale and purchase of domestic economic animals 168
- B e d n á r, Alfonz: The Slovak ballad: The content and formal aspect of the Slovak traditional ballad..... 188
- B i t u š í k o v á, Alexandra: A brief history of the Jewish community in Banská Bystrica..... 202

DISCUSSION

- P o d o b a, Juraj: Some remarks on discontinuity in the development of Slovak agriculture and ethnological thinking 212

MATERIALS

- L á b a d y o v á, Nora: Identity of Slovak minority members in Bihar region in Roumania..... 225

HORIZONS-NEWS-GLOSSARY

- An obituary for Svetozár Stračina (Ondrej D e m o) 233
- Ján Podolák is seventy (Magdaléna P a r í k o v á) 234
- The anniversary of PhDr. Igor Krišteš (Peter S l a v k o v s k ý) 237
- The anniversary of PhDr. Milan Chlebana (Zora V a n o v i č o v á) 238
10. Ethnocartographic Conference European cultural space – unity in diversity (Juraj P o d o b a) 239
- Seminar "Protection of culture heritage" in Salzburg (Alexandra B i t u š í k o v á) 241
- Report on the activity of Slovak society for study of religions by SAV (František B e d n á r i k) 242
- What to do with the book-edition Fontes? (Marta P a s t i e r i k o v á) 244

BOOKREVIEWS-ANNOTATIONS

NIEKOĽKO POZNÁMOK K DISKONTINUITÁM VO VÝVOJI SLOVENSKEHO POĽNOHOSPODÁRSTVA A ETNOLOGICKÉHO MYSLENIA

JURAJ PODOBA

Problematika socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva je pertraktovaná v našej národopisnej literatúre takmer od začiatkov jej realizácie v kontextoch budovania socializmu na slovenskom vidieku. Základné tézy národopisného výskumu družstevnej dediny boli publikované už v roku 1952 (Mjartan 1952). Na ne mal nadviazať výskumný tím pracovníkov NÚ SAV, ktorého zámerom mali byť monografie troch obcí, prechádzajúcich revolučným procesom združstevňovania. V skutočnosti však vyústil do klasickej regionálnej monografie, ktorá mimochodom u nás dodnes patrí k najlepším národopisným publikáciami. Zrejme tento dvojitý úspech, t.j. úspešný únik od „spoločensky angažovanej“ problematiky k tradicionalistickej bádateľskej orientácii i vydanie úspešnej monografie vytvoril precedens v záujme národopisných pracovísk o kolektivizáciu na dlhé obdobie. Napriek pravidelne sa opakujúcim vyhláseniam o potrebe skúmania súčasných dynamických aspektov života družstevnej dediny, „kolektivizácia ako princíp spoločenskej existencie a jej pozitívne i negatívne dôsledky sa nedostali vôbec do centra záujmu slovenskej etnografie a folkloristiky“ (Leščák 1995, 378). Hľadanie príčin tejto skutočnosti – politické tlaky v podmienkach totalitného štátu, ideologické obmedzenia slobody vedeckého bádania a mocenská manipulácia s vedeckými pracoviskami totiž nemôžu byť jediným, vševysvetľujúcim argumentom – radšej prenehám historikovi vedy. Nakoniec základnú charakterizáciu záujmu našej disciplíny o kolektivizáciu obsahuje už diskusný príspevok Milana Leščáka. Ako v ňom naznačil, pád ideologických obmedzení nevyvolal výraznejšie zvýšenie záujmu o témy a problémy, ktoré boli v kontexte socialistickej vedy buď tabuizované alebo silne ideologicky deformované. Prípadne boli mimo záujmu národopisu ako dôsledok jeho vnútorného vývinu a aktuálneho charakteru vedeckého myslenia. Po roku 1989 stúpol celospoločenský záujem o mnohé z týchto problémov. Národopisnú komunitu však zastihol v situácii, že sa k nim často nedokázala alebo nechcela kvalifikovane vyjadrovať.

Napriek už spomenutému prevládajúcemu nezáujmu našej disciplíny o horúce problémy včerajška i dneška sa v posledných rokoch v rámci formujúceho sa etnologického výskumu profilovala menšia skupina bádateľov, ktorí sa zaoberali buď problémami priamo súvisiacimi s kolektivizáciou poľnohospodárstva (Ratica 1991, 1992), alebo pri úsilí z po-

zície etnológa hľadať vysvetlenia súčasných transformačných procesov na slovenskej dedine či interpretovať spoločenský a kultúrny vývin v 20. storočí sa nemohli vyhnúť obdobiu budovania socializmu na vidieku (Danglová 1992, 1995a, 1995b, 1995c; Podoba 1992, 1994a, 1994b, 1995). Istým ich protipólom je prístup Petra Slavkovského, ktorý interpretácii a obhajobe kolektivizácie poľnohospodárstva a socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby venoval v uplynulých rokoch sústredené úsilie (Slavkovský 1993a, 1993b, 1995). Už krátke obdobie slobody vedeckého bádania tak umožnilo zatiaľ skôr nesmelé formovanie diferenciácie prístupov a pohľadov na aktuálne problémy spoločenskovedného výskumu a celkom zákonite viedlo nakoniec k diskusii o kolektivizácii poľnohospodárstva na stránkach Slovenského národopisu. Slavkovského provokatívne videnie problému je v súlade so širším, v súčasnej slovenskej realite nepochybne autentickým prúdom politického myslenia a axiologického hodnotenia civilizačného vývoja uplynulých desaťročí a kladie pred nás viacero veľmi aktuálnych otáznikov. Možno aj viac, ako bolo jeho zámerom.

Diskusné príspevky M. Leščáka (SN 3/1995) a O. Danglovej (SN 4/1995) obsahujú mnohé pripomienky a výhrady k názorom, vysloveným v úvahe o dvoch diskontinuitách, ktoré i ja považujem za podstatné pri hodnotení kolektivizácie poľnohospodárstva z pohľadu etnológie, resp. spoločenskovedného výskumu. Keďže netreba opakovať už skôr vyslovené, sústredím sa iba na tie aspekty problému, ktoré v doterajšej diskusii ešte nezazneli, alebo boli iba naznačené.

Úvaha Petra Slavkovského u mňa vyvoláva otázky, týkajúce sa dvoch sfér etnologickeho bádania. Prvou je úsilie a schopnosť našej disciplíny pochopiť prostredníctvom skutočne vedeckej analýzy problémov, o čo vlastne išlo pri nastolení komunistického diktátory. Aký spoločenský a ekonomický systém sa podarilo počas štyridsiatich rokov tzv. budovania socializmu v skutočnosti vytvoriť; ako sa tento systém odrážal v regionálnej diferenciácii Slovenska, na každodennom živote a charaktere jednotlivých lokálnych a regionálnych, sociálnych, profesných a generačných skupín a vrstiev; akým spôsobom realizoval sociálne vrstvenie spoločnosti a s akým výsledkom; ako reálne, nie podľa ideologických „bláboľov“, vyzerali skutočné vzťahy spoločenskej dominancie a podriadenosti, reálna participácia na tzv. spoločnej socialistickej ekonomike a štátnom majetku, ktorý socialistickej štát odcudzil pôvodným vlastníkom a reálna participácia jednotlivých sociálnych a záujmových skupín na štátnom riadenom prerozdelenom procese atď.? Teda veľmi zjednodušene povedané: čo to vlastne bola a je za spoločnosť, ktorá sa ako historicky bezprecedentný experiment, pod hlavičkou socializmu a v záujme ruského imperializmu vytvorila v strednej, juhovýchodnej a východnej Európe? A aké miesto v tomto experimente zaujíma socialistickej kolektivizácia? Používajúc Danglovej jazyk, ide tu skôr o rovinnú makrovývinu, ktorou sa zaoberá predovšetkým politológia, sociológia a sociálna ekonómia, príj. sociálna a humánna geografia, než etnológia – najmä etnológia v našom, stredovýchodoeurópskom ponímaní. (Napri. v anglosaskom ponímaní sociálnej antropológie sú syntetizované obe roviny, rovinná makro- i mikrovývinu. Preto je táto disciplína schopná poskytnúť oveľa komplexnejší a plastickejší pohľad na vývoj spoločnosti a kultúry, než aký ponúka tradičná nemecká veda a všetky stredo- a východoeurópske disciplíny, ktoré sa sformovali pod jej vplyvom. Robí to však odlišne, než sociológia, geografia a politické vedy – nijako teda neustráca vlastnú originalitu v zmysle záujmu o život obyčajného človeka a malých sociálnych skupín.) Bez pochopenia tejto roviny, bez objektívnych poznatkov nám najbližších spoločenskovedných disciplín nemôžeme byť úspešní v tej sfére, ktorá je nám, etnológom naozaj vlastná – v rovinné analýze mikrovývinu. Žiaľ, v Slavkovského prácach z posledných rokov som nenašiel veľa odvolávok (myslím samozrejme i kritické a polemické odvolávky) na domáce i zahraničné vedecké práce. Zato sa cieľavedome opiera o názory funkcionárov, odborníkov-špecialistov, politikov a publicistov, ktorí sú politicky a hodnotovo

blízki bývalému socialistickému agrokomplexu a často od neho aj existenčne závislí. Tento rozmer ním na stránkach SN publikovaných prác smeruje k spomínanej druhej sfére etnologickeho bádania. Ide najmä o otázku, nakoľko je súčasný, už niekoľko rokov ako etnológia sa tváriaci slovenský národopis schopný teoreticky, metodologicky i prakticky (t.j. výskumnícky) uchopiť nesmierne zložité a na objektívne pochopenie náročné spoločenské problémy, vymykajúce sa zo zorného uhla klasického, tradicionalistického deskriptívneho národopisu.

Riešenie situácie slovenského poľnohospodárstva sa vzhľadom k jeho neradostnému stavu stalo jednou z najaktuálnejších politických úloh po druhej svetovej vojne. Rozdrobená štruktúra poľnohospodárskej krajiny obsahovala niekoľko miliónov parciel s priemernou výmerou asi 24 árov. Vývoj v 19. a na začiatku 20. stor. viedol napriek postupnému civilizačnému rozvoju k pauperizácii širokých vrstiev vidieckeho obyvateľstva a k agrárnemu preľudneniu vidieckej krajiny. Poľnohospodárska výroba bola neefektívna, úroveň poľnohospodárskej techniky a používaných technológií veľmi nízka. V poľnohospodárstve prežívalo množstvo tradičných prežitkov, ktoré už zúfalo nevyhovovali potrebám spoločnosti polovice 20. storočia. Množstvo sociálnych a kultúrnych fenoménov prežívalo v slovenskej rurálnej spoločnosti z obdobia feudalizmu. Nakoniec túto situáciu veľmi podrobne analyzoval Peter Slavkovský, netreba sa teraz k nej vracat'. Oporou jeho argumentácie je presvedčenie, ktoré je v súlade so známymi postojmi predstaviteľov a ideológov vyššie spomínaného politického prúdu, že jedinou cestou riešenia problematickeho slovenského poľnohospodárstva a postavenia rurálnych vrstiev bola socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva sovietskeho typu v jej československom prevedení. Takéto niečo však nebolo možné zodpovedne tvrdiť ani v kľetke komunistického izolacionizmu. Socialistické štáty, napriek tlaku sovietskych vzorov, poskytovali relatívne širokú paletu diferencovaných riešení. Druhým protiargumentom sú snahy o domáce riešenie problému od skončenia hospodárskej krízy v 30. rokoch, kedy začala postupná industrializácia Slovenska predovšetkým v súvislosti s budovaním zbrojárskeho priemyslu, a najmä politika Slovenskej republiky v prvej polovici 40. rokov orientovaná na riešenie problémov agrárnej výroby a ekonomického, sociálneho a kultúrneho pozdvihnutia roľníckeho stavu. Na realizáciu ostalo veľmi málo času, navyše tu boli nepriaznivé vojnové podmienky. V každom prípade návrat ku koncepciám a zámerom z tohto obdobia poskytuje zaujímavú alternatívu ku komunistickému technokratizmu, sociálnemu inžinierstvu a rovnostárskemu konzumizmu, ako ich poznáme z vývoja spoločnosti po roku 1948. Samozrejme, argument úplne prestáva platiť, keď prekročíme hraničnú čiaru bývalej železnej opony. Napriek mnohým totožným znakom a prejavom značne znivelizovanej industriálnej civilizácie práve v poľnohospodárstve sa v povojnovom období zrealizovalo množstvo odlišných riešení. Citát V. Brožíka o „kravičkách v záprahu“ (Slavkovský 1995, 374) preto patrí viac na politický míting, než do serióznej vedeckej štúdie.

Ďalším zaujímavým a mimoriadne podnetným problémom, rezonujúcim Slavkovského argumentáciou, je vzťah politiky a poľnohospodárskej výroby. Viackrát sa objavujú citácie družstevníkov i predstaviteľov agrokomplexu, vyjadrujúce svoje rozhorčenie i smútok nad dôsledkami zásahov ponovembrovej politiky do socialistickej poľnohospodárskej veľkovýroby (napr. Slavkovský 1995, 376). Ak takýto postoj vyjadrí jednoduchý družstevník, je to ľahko pochopiteľné. Rozpaky však vyvoláva tento spôsob argumentácie z úst vysokoškolsky vzdelaného poľnohospodárskeho odborníka, či dokonca vedca alebo pedagóga z Vysokej školy poľnohospodárskej alebo z Ekonomickej univerzity. Ak by sme listovali dennou tlačou z nedávnych rokov, príkladov by sa iste našlo nemálo. Podľa prezentovaných názorov socialistická poľnohospodárska veľkovýroba po roku 1970 predstavovala natoľko efektívny

a kvalitný rezort, že reformné zmeny sa jej nemali výraznejšie dotknúť. Mala byť podporovaná (subvencovaná) štátnou poľnohospodárskou politikou približne v intenciách predchádzajúcich dvoch desaťročí. Podľa Petra Slavkovského „evidentne to bol rezort národného hospodárstva, ktorý mal najlepšie predpoklady bez ujmy prežiť ponovembrovú ekonomickú transformáciu. Lenže ekonomiku opäť raz vystriedala politika“ (Slavkovský 1995, 374).

Neviem si predstaviť politiku moderného štátu, ktorá nielen že nezasahuje do poľnohospodárskej výroby, ale ju ani cielavedome neformuje. Pokiaľ by sa všetko nechalo na „neviditeľnú ruku trhu“, poľnohospodárstvo by vo všetkých vyspelých industrializovaných európskych krajinách veľmi rýchlo zaniklo. Problémom Slovenska na prelome 80. a 90. rokov, a nielen Slovenska, bola predovšetkým jeho absolútna nepripravenosť na možnosť zásadných spoločenských zmien, z ktorej po páde totality a štátneho dirigizmu vyplynula neschopnosť hľadať najvyhovujúcejšie alternatívy. Nepochybne všetky ponovembrové vlády prezentovali neschopnosť a nemohúcnosť sformulovať a zrealizovať akceptovateľnú a zároveň reformnú agrárnu štátnu politiku. Tu iba musím pripomenúť, že nielen v tejto oblasti. V zásade to platí pre každý rezort, každú oblasť života spoločnosti. Špecifické postavenie poľnohospodárstva oproti iným rezortom je v tom, že životaschopnejšie sféry priemyselnej výroby a biznisu sú oveľa flexibilnejšie a zároveň nezávislejšie od ekonomickej politiky štátu a štátnych dotácií. Kdežto súčasné poľnohospodárstvo naozaj potrebuje ochrannú ruku štátu s jeho pokladnicou. V rozvinutých krajinách jeho prioritou minimálne od 2. svetovej vojny nie je nutnosť reagovať na pohyb cien na trhu. Otázkou dňa po roku 1989 teda malo byť stanovenie aktuálnych priorít slovenského poľnohospodárstva, najmä v horských a podhorských oblastiach Slovenska s pôdne aj klimaticky ťažkými podmienkami. Že k takejto diskusii nedošlo, resp. že k veľmi ojedinelým pokusom dochádzalo skôr zo strany niekoľkých reprezentantov prednovembrových alternatívnych zoskupení (napr. Huba 1990) a mladších liberálne orientovaných reformných ekonómov, ktorí boli v roku 1992 politicky zmetení populistickým, konzervatívnym politickým prúdom, opierajúcim sa práve o masívnu podporu vidieka a reprezentantov managementu agrokombinátov a potravinárskej lobby, je ľahko pochopiteľné. Aspoň pokiaľ poznáme názory väčšiny odborníkov a predstaviteľov socialistického agrokompexu a socialistickej vedy. Pripustiť takúto diskusiu, reagujúcu na najprogressívnejšie svetové trendy a hľadajúcu nekonvenčné a vzhľadom k bezprecedentnosti experimentu socialistickej kolektívizácie nevyhnutne originálne a odvážne riešenia a východiská, by totiž znamenalo poprieť samých seba, svoju dlhoročnú, často namáhavú prácu a jej výsledky, či už ide o hromady odborných publikácií a skript, alebo o praktickú realizáciu poľnohospodárskej politiky socialistického štátu. Socialistický agrokompex sa totiž nesformoval na báze ekonomickej výhodnosti, ako sa chce zvyčajne tvrdiť. Vznikol navzdory ekonomickým zákonitostiam ako prestížna záležitosť režimu. Nechcem tým azda spochybniť vysokú produktivitu a hektárové výnosy najlepších agrokombinátov z južného Slovenska. Aj takéto vzorové družstvá a štátne majetky, podobne ako celá socialistická poľnohospodárska veľkovýroba, boli dieťaťom ideológie, vypestovaným totalitnou štátnou politikou, opierajúcou sa o túto ideológiu a narábajúcou nástrojmi centralizovanej plánovanej ekonomiky. Dôležitou súčasťou plánovanej ekonomiky bol masívny prerozdelený proces, ktorý sa neriadil ani prioritami ekonomickej výhodnosti, ani perspektívami budúcich desaťročí (a generácií). Preto ponovembrová politika, ktorá sa necítila byť viazaná ideologickými stereotypmi a hodnotovými klišé povojnového obdobia a odmietla centrálnu plánovanú ekonomiku s jej prerozdelenými mechanizmami, nevyhnutne musela osudovo zasiahnuť do socialistického agrokompexu. S týmto môžeme súhlasiť iba vtedy, ak sme presvedčení, že v rámci trhovej ekonomiky moderného európskeho štátu, ktorého reálna politika je schopná reagovať na najdôležitejšie aktuálne výzvy

začínajúcej krízy industriálnej civilizácie a povojnového štátu blahobytu, je možná alebo dokonca výhodná existencia poľnohospodárskej výroby socialistického (československého) typu.

Na spôsobe videnia spoločenskej reality v Slavkovského prácach o socialistickej poľnohospodárskej veľkovýrobe, ktorý si osvojil od apologetov socialistického agrokomplexu (pozri poznámkový aparát najmä v práci Slavkovský 1993b, 445 – 446), je zaujímavá cieľavedomá ignorácia ekonomických a spoločensko-historických súvislostí. Možno to formulovať i tak, že socialistický agrokomplex umiestňuje do ekonomického a historického sociokultúrneho vákuu. Dôsledky tých istých historických procesov, ktoré cez násilnú socialistickú kolektivizáciu 50. a 60. rokov viedli po roku 1970 k jeho úspešnému vytvoreniu a rozvoju, viedli po roku 1990 k jeho kríze a rozkladu. Úvah, novinových článkov i seriózných vedeckých prác o príčinách kolapsu socialistického bloku a rozpadu sovietskeho impéria bolo v posledných rokoch publikovaných nemálo. Preto by som si dovoľil iba podčiarknuť zjavnú skutočnosť, že týmito príčinami boli aj globálne geopolitické procesy a jeho prehra v tvrdom ekonomickom zápase s jeho úspešnejším a ekonomicky podstatne efektívnejším protipólom – západnými štátmi s pluralitnou demokraciou a trhovou ekonomikou. Poľnohospodárska veľkovýroba ťažko môže existovať mimo ekonomickej reality. Socialistický agrokomplex bol finančne mimoriadne náročným „rozmaznaným dieťaťom“ politicko-ekonomického systému, ktorý v globálnych historických súvislostiach politicky aj ekonomicky zlyhal a skolaboval. Je základným omylom systémového myslenia domnievať sa, že je možné subsystém, vytvorený v špecifických podmienkach istého systému, ktorý sa v konečnom dôsledku ukázal byť neúspešným, neefektívnym a bezperspektívnym, bez výraznejších zmien aplikovať v inom systéme, s úplne odlišnými podmienkami.

V tradícii marxizmu-leninizmu je zakódovaný taký prístup k interpretácii vývoja spoločnosti, ktorý materiálne príčiny prisudzuje javom, ktoré sú vo svojej podstate ideovej povahy. Jeho charakteristickou črtou je neschopnosť pochopiť, že korene ekonomického správania ležia vo sfére vedomia a kultúry (Fukuyama 1995, 181). Samotný reálny socializmus a v jeho rámci socialistická kolektivizácia sú príkladom znásilnenia materiálnej stránky bytia a ekonomických zákonitostí politickou praxou silne determinovanou ideológiou. Civilizačné a ekonomické rozdiely jednoducho nemôžu byť vysvetlené iba pôsobením neosobných materiálnych síl, ale vychádzajú predovšetkým zo sféry vedomia – čo sa široko označuje ako ideológia. Ak porovnáваме výkonnosť rôznych skupín obyvateľstva, ľahko si uvedomíme, že kultúra a vedomie sú absolútne najdôležitejšie pri vysvetlení nielen ekonomického správania, ale skutočne každého ďalšieho aspektu života (Fukuyama 1995, 180). Socialistický typ modernizácie, realizujúci stalinistické princípy sociálneho inžinierstva, nielen že podriadil produkciu (aj v poľnohospodárstve) ideológii, ale viac-menej úspešne zlikvidoval tie hodnoty, normy a mnohé kultúrne fenomény, na ktorých stojí európska kultúra, a teda aj úspešnosť západného ekonomického modelu. Obhajoba nemennosti modelu socialistického poľnohospodárstva je dôkazom neschopnosti vyrovnáť sa s faktom ekonomickej neúspešnosti reálneho socializmu. Jeho neúspešnosť korení práve v dopadoch realizácií stalinistického sociálneho inžinierstva na sféru vedomia a kultúry slovenského človeka, z ktorého sa postupne stal človek socialistický, s vedomím a kultúrou silne (de)formovanou skutočne revolučnými politickými, ekonomickými a sociálnymi zmenami. Keďže Slovensko na prelome 40. a 50. rokov bolo ešte stále viac rurálnou a agrárnou, než industriálnou a urbanizovanou krajinou, kľúčovú úlohu v tomto procese zohrala práve socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva.

Oblúbené a nepochybné pravdivé konštatovanie, že nie všetko medzi rokmi 1948 a 1989 bolo zlé a neprijateľné, je úplne akceptovateľné v memoároch starších družstevníkov. Na populistickú demagógiu sa mení v rétorike politika, ktorý ním zastiera neschopnosť predlo-

žiť perspektívnu víziu, ako dostať krajinu z ekonomickej a spoločenskej krízy. Pokiaľ sa však vyskytuje v argumentačnom arzenáli sociálneho vedca, vyvoláva skôr podozrenie z nepripravenosti alebo neochoty participovať na odbornej diskusii o spoločenskom vývoji v 20. storočí. Totiž vo svojej podstate tento typ argumentu o ničom nevypovedá; skôr zahmlieva nepripravenosť či nechť uskutočniť pokus o objektívnu vedeckú analýzu vnútorne veľmi zložitých a často protirečivých procesov, ktoré sprevádzali socialistickú modernizáciu Slovenska a v jej rámci socialistickú kolektivizáciu poľnohospodárstva.

Slovensko prešlo za posledné polstoročie obrovským modernizačným procesom, ktorý zasiahol celú jeho ekonomickú a sociálnu štruktúru a podmienil zásadné zmeny v každodennej kultúre a spôsobe života jeho obyvateľov. Problémy modernizácie nie sú nijakým slovenským špecifikom. Špecifická je len strmosť, neovládnuteľnosť a deštruktívna sila tohto procesu. Neskorší príchod industrializácie umožnil dlhšie prežívanie tradičnej predindustriálnej kultúry a tradičných sociálnych štruktúr a vzťahov, zodpovedajúcich agrárnej spoločnosti. Jej hlavná fáza, ktorú sprevádzali migračné procesy, urbanizácia krajiny, nárast vzdelanosti a zásadná zmena sociálnej a profesnej štruktúry spoločnosti, je spojená až s budovaním socializmu od prelomu 40. a 50. rokov. Socialistickú industrializáciu na Slovensku charakterizuje predovšetkým jej extenzívny charakter, vznik veľkých závodov, ktoré boli často umiestňované v pomerne malých sídlach, jednostranná štruktúra výroby a tiež časové prepojenie so socialistickou kolektivizáciou poľnohospodárstva. Značná časť rýchlo uskutočnenej modernizácie tak prebehla v socialistickom kontexte. Slovensko bolo rýchlo modernizované pod vonkajším tlakom exteritoriálnych okolností. Navyše niektoré procesy modernizácie boli na Slovensku rozpojené a neprebíhali súbežne. To sa týka najmä vzťahu medzi industrializáciou a urbanizáciou. Procesy koncentrácie pracovných príležitostí v mestách prebiehali podstatne rýchlejšie ako koncentrácia tu bývajúcего obyvateľstva (Musil 1993, 14, 20). Toto spolu s nedôslednou a rýchlenou modernizáciou spôsobilo skutočnosť, že Slovensko druhej polovice 20. stor. bolo a vlastne stále je síce industrializovanou, ale sídelne do určitej miery rurálnou krajinou a mentálne a kultúrne v podstate rurálnou spoločnosťou. Pri modernizácii slovenskej spoločnosti sa v dôsledku nepripravenosti na zmeny a ich prudkej dynamiky roztvorila výrazná medzera medzi technickými a hospodárskymi stránkami modernizácie na jednej strane a kultúrnymi a sociálnymi procesmi modernizácie na strane druhej (Musil 1993, 20). Táto medzera sa podobne ako v ďalších krajinách prejavuje ako konflikt modernizmu a tradicionalizmu. (Bližšie pozri Podoba 1994b.)

Špecifickým cieľom a dynamikou socialistickej modernizácie a s ňou spätého stalinistického sociálneho inžinierstva bolo podriadené aj riešenie agrárnej otázky a problémov vidieka. Historici rôznym spôsobom vysvetľujú stalinistickú kolektivizáciu poľnohospodárstva a budovanie kolchozného systému, ktorý v niektorých častiach ZSSR sprevádzal hladomor a genocída na Ukrajine a na severnom Kaukaze. Ruskí historici v nej vidia nástroj zničenia tradičnej ruskej spoločnosti, aby na jej mieste mohla byť vytvorená beztvárna, poslušná a polootrocká masa „homo sovieticus“. Ukrajinskí historici usudzujú, že Stalinovým cieľom bola záchrana impéria. Dvadsať rokov boli dekadou obrody ukrajinských národných ambícií. Hlavným nositeľom ukrajinského ducha boli roľníci. Aby zlomil národného ducha, musel Stalin zničiť roľníkov (Kapušínski 1995, 277). V ľudovodemokratickom Československu sa slepo aplikovali sovietske vzory. Sovietsky model vytvárania kolchozného systému sa uplatnil ako jediná alternatíva riešenia problémov zaostalého a neproduktívneho slovenského poľnohospodárstva. Po zlomení a likvidácii vyšších vrstiev buržoáznej spoločnosti a tzv. buržoáznej inteligencie bola prioritným zámerom komunistickej politiky likvidácia strednej vrstvy priamych producentov, či už išlo o živnostníkov, remeselníkov alebo roľníkov. Prostriedkom bolo úplné vyvlastnenie a zoštátnenie

výrobných prostriedkov, socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a kriminalizácia tých sociálnych skupín, ktoré v každej fungujúcej spoločnosti tvoria jej chrbtovú kosť a sú zdrojom stability a spoločenského pokroku. Najmä v 50. rokoch sa tieto zámery realizovali s aziatskou brutalitou. Extenzívna, rýchlenná industrializácia potrebovala naraz množstvo pracovných síl, ktorých uvoľnenie z poľnohospodárstva umožnila práve kolektivizácia a triedny boj na dedine. Zlikvidovaním nezávislého roľníckeho stavu komunisti zároveň likvidovali aj základňu slovenského politického klerikalizmu a agrarizmu, ktoré pokladali za svojich najväčších politických nepriateľov. Na rozdiel od niektorých iných sovietskych satelitov boli zámery stalinistického sociálneho inžinierstva v prípade ČSSR úspešne splnené. Stáročia vytvárané sociálne štruktúry sa podarilo efektívne rozbiť prakticky počas jedného desaťročia. Novým socialistickým človekom sa stal sociálne a stavovsky vykorinený proletár, existenčne absolútne závislý od socialistického štátu a jeho byrokracie. Razantná, v priebehu niekoľkých rokov realizovaná revolučná premena vlastníckych vzťahov a transformácia sociálnych štruktúr, spojená s ideologickým bojom nevyhnutne viedla k rozbitiu tradičného kultúrneho a hodnotového systému a k vytváraniu nových, „socialistických“ ekonomických modelov, ktoré umožňovali drobnému človeku prežiť v zmenených podmienkach. Deformácia spoločenských štruktúr, realizovaná komunistickou mocou, posilnila niektoré historicky podmienené rozmery národnej mentality, predovšetkým silné povedomie sociálnej solidarity, podporené paternalizmom socialistického štátu a úplnou absenciou individualisticky fundovanej životnej filozofie, s hypertrofovanou hodnotou sociálnej rovnosti (Alan 1993, 13).

Centrálne plánovaná ekonomika spolu s dôsledným vyvlastnením výrobných prostriedkov vyvolali zmenené ekonomické správanie väčšiny obyvateľstva. Dotované ceny potravín i ďalších základných tovarov a služieb spolu so sociálnou politikou socialistického štátu garantovali občanom sociálnu bezpečnosť a základný životný štandard, ktorý mal podľa komunistickej ideológie zodpovedať princípom sociálnej rovnosti.

Realita bola iná. Spočívala vo výberovej distribúcii privilegií a participácie na prerozdeľovaní štátneho vlastníctva. Peniaze získané vo forme mzdy v štátnych a družstevných podnikoch prestali byť primárnym meradlom životného štandardu a rodinnej ekonomiky. Mechanizmy prerozdeľovania „spoločného“ majetku a „spoločných“ výsledkov výroby odštartovali diferenciacne procesy. Ak ponecháme bokom vrstvu nomenklatury, vyššieho stranického a štátneho aparátu, pre ktorých bola zriadená ostatnému obyvateľstvu nedostupná osobitná distribučná sieť, boli radoví občania sociálne diferencovaní predovšetkým podľa možnosti ťažiť z týchto prerozdeľovacích mechanizmov. Diferenciacne procesy boli vytvárané na báze „sedej“ ekonomiky, rôznych možností prístupu k štátnemu a družstevnému vlastníctvu a vytváraním takých skupinových či rodinných ekonomických modelov, ktoré umožnili jednotlivcom i skupinám často ekonomicky veľmi efektívne ťažiť zo socialistickej ekonomiky a využívať vo svoj prospech štátny alebo družstevný majetok. Podmienkou bolo redefinovanie vlastníctva po násilnom zoštátnení súkromného majetku. Podľa riaditeľa Ekonomického ústavu Akadémie vied ZSSR akademika Abalkina, veci v socialistickom vlastníctve sa na prvý pohľad javia ako spoločné vlastníctvo všetkých, na druhý ako keby boli „ničie“. V skutočnosti sú z ekonomického hľadiska vo vlastníctve tých, ktorí k nim majú dispozičné právo. Toto dispozičné právo je základom vlastníckeho vzťahu, i keď nelegitímneho a nekontrolovateľného (Abalkin 1989).

Inštitúcia zisku bola v socialistickej spoločnosti tabuizovaná, ekonomické subjekty predstierali, že snaha obohatiť sa je pre nich cudzia (Možný 1991, 52). Fenomén ekonomického zisku bol pochopiteľne dôležitý pre ekonomické subjekty i pre jednotlivcov. Často bol však zastieraný rôznymi spôsobmi, ktoré zodpovedajú archaickejším ekonomickým modelom, súvisiacim so staršími formami tradičnej agrárnej spoločnosti. Zvyšovala sa tak neprie-

hľadnosť a nečitateľnosť ekonomického systému a jeho kontroverznosť vo vzťahu k podmienkam industrializovanej a urbanizovanej spoločnosti. Časť zisku neplynula vo forme financií, ale materiálnych hodnôt (potravín, spotrebného tovaru a pod.). Bežná bola realizácia aktivít vo forme recipročnej výmeny tovarov a činností (služieb), a to predovšetkým nedostatkových. Nedeliteľnou súčasťou tohto socialistického ekonomického systému bola výmena darov a vzájomných služieb a protislužieb. Tí jednotlivci alebo skupiny, ktorí v tomto systéme zastávali dôležité postavenie, mali možnosť z neho ekonomicky, politicky i spoločensky profitovať, upevňovalo ich spoločenský status. Na uplatnenie jedinca v socialistickom systéme, na zabezpečenie rodiny na slušnej úrovni bol potrebný sociálny kapitál. (Používam tento termín podľa definície v práci Bourdieu 1979.) Tie sociálne vrstvy, ktoré nezastávali v prerozdelených procesoch výhodné postavenie a nemali k dispozícii vhodný sociálny kapitál, vytvárali rodinné ekonomické modely v závislosti od konkrétnej situácie, v ktorej sa nachádzali. V priaznivej situácii sa ocitlo predovšetkým vidiecke obyvateľstvo.

Archaickým, deformovaným ekonomickým vzťahom sa dobre darilo najmä na slovenskom vidieku, kde v sociálnych a ekonomických väzbách pretrvávalo veľa tradičných prežitkov, zodpovedajúcich feudálnym spoločenským vzťahom. Po prekonaní pre slovenského roľníka mimoriadne ťažkého obdobia 50. rokov sa rýchlo dokázal adaptovať na zmenené podmienky. Likvidácia súkromno-vlastníckych vzťahov odstránila motiváciu vidiečana investovať svoj finančný kapitál do pôdy a gazdovstva. Veľa vidieckych rodín dokázalo kombináciou rôznych pracovných aktivít a kumuláciou viacerých mimofinančných zdrojov výrazne zlepšiť úroveň svojho hmotného blahobytu a dosiahnuť slušnú životnú úroveň, ktorá obvykle prevyšovala životnú úroveň vysokokvalifikovaných a vzdelaných socioprofesionálnych skupín, ktoré väčšinou žili iba zo mzdy. Využívali pritom najmä inštitúciu príbuzenskej a susedskej výpomoci a vzájomného odrábania bez finančnej odmeny, ako aj „zvláštny“ vzťah k štátnemu a družstevnému majetku. Nesporná pracovitosť časti mestského i vidieckeho obyvateľstva nesmerovala k produkovaniu celospoločensky užitočných hodnôt a tým k bohatnutiu štátu i spoločnosti, ale predovšetkým zo štátu ťažila a spoločenské prostriedky využívala v prospech rodinných a skupinových záujmov. Takto postavenému ekonomickému modelu vyhovovala aj nízka pracovná morálka, ktorá vytvárala časový priestor a dostatok energie na vedľajšie ekonomické aktivity. Postupom času dochádzalo k ochudobňovaniu socialistického štátu a k narastaniu blahobytu tých rodín (skupín), ktoré dokázali zo systému efektívne ťažiť. Práve vidiečania späť so socialistickým agrokomplexom sa dostali do výnimočnej, ekonomicky a sociálne výhodnej situácie. Dokonale sa adaptovali na systém, ktorý počas kolektivizácie vytvoril na vidieku podmienky, vyhovujúce sproletarizovaným roľníkom a kovoľníkom a umožnil väčšine z nich nebývalý blahobyť. Nemálo výpovedí hodnotiacich toto obdobie obsahujú práce O. Danglovej. Sproletarizované rurálne obyvateľstvo, ktoré strácalo vzťah k pôde a ku skutočnému roľníckemu hospodárstvu, nevyhnutne ako dôsledok straty väzby na hospodárstvo a ako dôsledok hodnotovej a kultúrnej dezorientácie stratilo povedomie ekonomických súvislostí a vzťahov. Pre nich mimoriadne výhodnú socialistickú poľnohospodársku veľkovýrobu považujú za samozrejmosť. Podobne ako mnohým socialistickým ekonómom aj im uniká skutočnosť, že mohutné štátne subvencie a iné výhody poskytované poľnohospodárskej veľkovýrobe vznikali mimo jeho ekonomickej produkcie. Sociálne procesy vznikajúce ako dôsledok veľkolepého komunistického experimentu viedli vo vidieckom prostredí k hypertrofovanému posilneniu charakteristických črt davového človeka 20. stor., ktorého zaujíma iba jeho vlastný blahobyť, pričom sa vôbec nestará o jeho príčiny. Pretože vo výhodách civilizácie nevidí dielo, ktoré možno udržať len s veľkým úsilím a nazdáva sa, že jeho úloha sa obmedzuje na to, aby tieto výhody vyžadoval tak dôsledne, ako by to boli jeho vrodené práva (Ortega y Gasset 1994, 81).

Pri zrútení monopolu moci Komunistickej strany objektívnu úlohu zohrala v prvom rade skutočnosť, že od 80. rokov aj v ekonomike ČSSR, podstatne vyspelejšej ako boli ekonomiky väčšiny socialistických krajín, nastala stagnácia vyplývajúca z ukončenia etapy extenzívnej socialistickej industrializácie. Archaická ekonomika, založená na sociálnom kapitáli a využívajúca aj netransparentné ekonomické vzťahy, vyčerpala svoje možnosti pri zabezpečovaní zvyšujúcich sa spotrebiteľských nárokov a rastúcich konzumných orientácií obyvateľstva. Predovšetkým mladšie, vzdelanejšie a rozhladenejšie vrstvy mestského obyvateľstva negatívne reagovali na vyčerpanie modernizačného, a teda aj rozvojového potenciálu tohto systému a pociťovali nevyhnutnosť politických zmien. Ani Slovensko sa napriek faktickej absencii politickej opozície a výraznejších nezávislých skupín nevyšlo všeobecnému kolapsu komunistických režimov a s ním súvisiaceho rozpadu socialistickeho ekonomického systému a zániku centrálne riadených ekonomík. Vidiecke obyvateľstvo, stojace prevažne na zväeternej strane dynamizujúceho sa spoločenského a ekonomického pohybu a skoro výlučne závislé od socialistickeho agrokomplexu a veľkých socialistických priemyselných závodov, zápasiacich o prežitie, sa ocitlo v ekonomickej a sociálnej pasci. V situácii nielen skoro absolútnej ekonomickej a sociálnej, ale i mentálnej a kultúrnej závislosti od systému, ktorý vznikol v ČSSR počas budovania socialistickej dediny, sa veľmi skoro prejavil tvrdý odpor slovenského vidieka voči spoločensko-politickým zmenám po roku 1989. (Bližšie pozri Danglová 1995a, 1995b.)

Uholným kameňom Slavkovského nazerania na problémy poľnohospodárstva a vidieka a jeho obhajoby poľnohospodárskej veľkovýroby socialistickeho typu je snaha dokázať vnútornú spätosť družstevného hnutia z 19. a prvej polovice 20. stor., reprezentovaného aj jeho zakladateľom Samuelom Jurkovičom, a socialistickej kolektivizácie poľnohospodárstva. Už dva predchádzajúce diskusné príspevky odmietli tento argument poukazujúc na fakt, „že P. Slavkovský hovorí o združstevňovaní v jeho historickej kontinuite, no porovnáva neporovnateľné, pretože zakladanie JRD a zakladanie rôznych svojpomocných družstiev, to nie je súčasť tej istej „tradície““ (Leščák 1995, 379). Možno, že bude zaujímavé umiestniť obe tradície do širšieho a dlhodobjšieho historického kontextu a tak sa pokúsiť lepšie objasniť ich vzájomný vzťah. V historickom vývoji uhorskej spoločnosti sa od včasného novoveku presadil trend, časove sa viažúci najmä k obdobiu po potlačení Dóžovho povstania a k právnenému podchyteniu vzniknutého mocensko-politického status quo vo Verböczyho Tripartite, ktorý viedol k fenoménu „uhorského feudalizmu“. Jeho základnými znakmi bolo obmedzovanie starších práv, slobôd a úžitkov poddaného roľníckeho obyvateľstva, jeho neúmerne zafažovanie robotou a daňovými bremenami, vedúce k jeho postupnému znevoľňovaniu, postupné znevoľňovanie slobodníckych rodín a likvidácia alebo obmedzovanie privilégií sociálnych skupín s výnimočným postavením, rozširovanie dominikálu na úkor rustikálu a vytváranie feudálnych latifundií. Tento proces bol sprevádzaný nárastom mimoekonomického násillia, zvyšovaním spoločenských priehrad medzi privilegovanými a nepriviligovanými vrstvami uhorskej spoločnosti a spolu s ďalšími faktormi historického vývoja najmä v 17. a v prvej polovici 18. stor. viedol k celkovému úpadku až zbedačeniu roľníckeho stavu. I keď smrteľnú ranu uhorskému feudalizmu udelili už reformy osvietenského absolutizmu a nakoniec dôsledky revolučných meruôsmych rokov, jeho prežitky pretrvávali veľmi dlho po zrušení poddanstva, vlastne až do zániku monarchie. Družstevné hnutie 19. a 20. stor. cez svoju snahu ekonomicky, sociálne a nakoniec aj kultúrne pozdvihnúť slovenského roľníka, bolo namierené nielen proti feudálnym prežitkom, ale proti samotnej podstate spoločnosti typu uhorského feudalizmu. Nie cestou revolúcie, násillia a kultúrnej diskontinuity, ale cestou zvyšovania kvality roľníckej ekonomiky, sociálneho postavenia roľníckeho stavu a jeho kultúrnej úrovne. V Uhorsku sa po zrušení poddanstva spoločnosť podľa kategórií vlastníctva diferencovala na malú skupinu veľkých vlastníkov, na nemajetných a na

veľmi početnú strednú vrstvu, ktorú vytvárali strední a malí vlastníci. Táto skupina tvorila významnú časť spoločnosti a práve ona bola príčinou, prečo mal komunizmus po roku 1945 len slabú podporu obyvateľstva v krajinách, patriacich pred rokom 1918 k Uhorsku. Úlohou kolektivizácie bolo práve zničiť túto vrstvu vlastníkov, vytvoriť väčšie súbory vlastníctva, ktoré bolo možné včleniť do systému centrálného plánovania. Družstevné hnutie smerovalo k ekonomickému a sociálnemu rozvoju drobného výrobcu, k jeho samostatnosti a nezávislosti, k princípom solidarity, k samosprávnym princípom, k oslabovaniu úlohy štátu a k vymaneniu roľníka z polofeudálnej, klientskej závislosti. Socializácia slovenského vidieka a v jej rámci socialistická kolektivizácia dôsledne negovala tento nepochybné pozitívny trend vo vývoji slovenskej (najmä rurálnej) spoločnosti. Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva sovietskeho typu predstavuje radikálnu, násilnú negáciu tradícií slovenského družstevníctva. Stredných a drobných výrobcov násilne proletarizuje a vidiecke obyvateľstvo násilne zatláča do oveľa závislejšieho postavenia, než aké bolo postavenie uhorského poddaného roľníka pred začatím procesu znevoľňovania vedúceho k druhému nevoľníctvu, resp. v období po jozefínskych reformách. Samozrejme, táto závislosť je v podmienkach urbanizovaného a industrializovaného štátu limitovaná možnosťami pracovného uplatnenia v priemysle alebo v terciárnej sfére a možnosťou zmeniť bydlisko, presťahovať sa na panelákové sídlisko priemyselných centier. V 50. a 60. rokoch bol častou alternatívou pre slovenského roľníka odchod do ostravských baní a hutníckeho priemyslu, čo sa veľmi vtipne komentovalo aj v dobových družstevných piesňach. Táto možnosť ale neprichádzala do úvahy v stalinistickom ZSSR, kde boli roľníci ako za feudalizmu pripútaní k pôde (pokiaľ sa nerozhodli odísť k ozbrojeným zločkám alebo na veľké stavby socializmu, alebo ujsť do tajgy) a z tejto štátno-feudálnej nevoľnej závislosti boli vyviazaní a zrovnoprávnení s ostatným obyvateľstvom až po Stalinovej smrti.

Súbežne s radikálnou proletarizáciou širokých vrstiev stredných a drobných výrobcov zrealizovala socialistická kolektivizácia za pomoci brutálneho mimoekonomického násillia nebyvalú koncentráciu majetku, ktorá azda nemá obdobu ani v latifundiách uhorských veľmožov. Zároveň vytvára životaschopnú socioprofesnú vrstvu agrárneho socialistického managementu, ktorý v kooperácii s miestnou štátnou správou a s okresnou nomenklatúrou politicky ovláda vidiek a ktorý je schopný efektívne profitovať a bohatnúť zo štátnej a družstevnej poľnohospodárskej veľkovýroby. Vo vidieckej spoločnosti, kde oveľa viac ako vo veľkých mestách dochádzalo počas reálneho socializmu k symbióze a fúzii komunistických novotvarov a inovácií s neskorofeudálnymi prežitkami, sa stabilizuje vplyvná a na socialistické pomery veľmi majetná vrstva, v jazyku ľudu označovaná zväčša ako „červená vidiecka aristokracia“.

Sproletarizovaný slovenský roľník a živnostník sa stáva úplne závislým od štátnej byrokracie a od socialistického agrokomplexu a jeho pridruženej priemyselnej produkcie. Na ňom stoja a s ním padajú viac ako dve desaťročia nebyvalého blahobytu a sociálnych istôt slovenského vidieka, ktorý sa stal výkladnou skriňou komunistickej ideológie a propagandy.

Modernizáciu charakterizujú tri základné znaky: dôsledná orientácia na zmenu, organizácia spoločnosti už nie na základe tradícií, ale záujmov a programové smerovanie k racionálnemu konaniu (Lipták 1996, 28). Slovenská spoločnosť a predovšetkým jej rurálne štruktúry tieto tri znaky nesledujú. Odmietnutie orientácie na zmenu znamenalo politickú prehru toho prúdu na slovenskej politickej scéne, ktorý sa usiloval presadzovať – žiaľ viac v rovine politických deklarácií, než v rovine premyslenej a dôslednej agrárnej politiky – návrat ku koncepcii rodinných fariem a k reštitúciám majetku pôvodných vlastníkov majerov a veľkostatkov. Cieľom bolo opätovne vytvoriť strednú vrstvu nezávislých producentov a vrstvu majetných vlastníkov, nezávislých od štátnej, svojim myslením stále rýdzo komunistickej byrokracie a od

vplyvného managementu z prostredia socialistického agrokomplexu, voči ktorému mala v budúcnosti vytvoriť účinnú politickú protiváhu. Porážka politických síl s víziou modernizačnej, demokratizačnej a decentralizačnej reformy je vo vidieckom prostredí predovšetkým politickým víťazstvom tohto managementu, ktorému teraz už nič nestojí v ceste, aby sa zmocnil majetku, ktorý pre neho vytvorili (presnejšie povedané nakradli) budovatelia socialistickej dediny a ktorý v posledných desaťročiach spravoval a z neho ekonomicky profitoval. Spolu so svojimi strategickými spojencami v štátnej správe a s politickou podporou sproletarizovaných, hodnotovo a politicky dezorientovaných bývalých súkromných roľníkov a ich potomkov úspešne bráni v rozbehu súkromných hospodárstiev reštituentov majerov a tých niekoľkých odvážlivcov, ktorí sa v tejto nepriaznivej situácii odhodlali hospodáriť na starootcovskej pôde a vybrali si svoje podiely z majetkov bývalých JRD.

Je ťažké presnejšie odhadnúť, ako bude prebiehať vývoj v nasledujúcich rokoch. Nepochybne bude zmäčkový skutočnosťou, že Slovensko je urbanizovanou a industrializovanou krajinou a najmä v rozvinutejších regiónoch bude aj na vidieku vždy prítomná skupina občanov, ktorí sú ekonomicky, a preto aj politicky nezávislí od pomerov panujúcich v poľnohospodárstve a v potravinárskom komplexe. Niektorým reštituentom alebo súkromným nájomcom reštituovanej pôdy sa nepochybne podarí ekonomicky prežiť a vytvoriť efektívne hospodárstva. V menšej miere sa to môže podariť aj menším roľníkom hospodáriacim na donedávna družstevnej pôde. Proces transformácie PD na skutočne družstevné roľnícke spoločenstvá, ktoré budú aj ekonomicky životaschopné, sa azda v mnohých prípadoch tiež uskutoční. Trend však speje ku koncentrácii výrobných prostriedkov do rúk malej skupiny ľudí z radov managementu bývalého socialistického agrokomplexu, k ochudobňovaniu vidieka a k nezamestnanosti, k likvidácii po roku 1990 novokonštituovanej vrstvy stredných výrobcov a k smerovaniu ku latinskoamerickému modelu sociálne a politicky tvrdo hierarchizovanej spoločnosti. Pre slovenskú etnológiu to však znamená neopakovateľnú šancu byť pri tom. Fascinujúcu príležitosť môcť od jedného informátora získať spomienky, názory, pocity i zážitky z prostredia polofeudálnej, tradicionalistickej dediny prvých desaťročí 20. stor., počiatkov modernizácie v 30. a 40. rokoch, násilnej kolektivizácie rokov 50. a 60., rozkvetu socialistického agrokomplexu a blahobytu rokov 70. a 80., politických zápasov, nádejí a sklamaní rokov 90. i sociálneho pádu jeho syna alebo vnuka medzi břešov nového vlastníka, bývalého súdruha riaditeľa, predsedu či agronóma.

Peter Slavkovský citoval v závere svojej úvahy o dvoch diskontinuitách slovenského poľnohospodárstva významného predstaviteľa socialistického agrokomplexu. Svoj príspevok si taktiež dovoľím uzavrieť niekoľkými citovanými myšlienkami. Popredný predstaviteľ súčasných sociálnych vied prof. Ernest Gellner v jednej zo svojich posledných zásadných metodologických prác uvažuje o situácii postkomunistických krajín a úlohe vedy pri jej objasňovaní takto: „Poučenie z roku 1989 je v niektorých veciach jasnejšie, v iných menej jasné ako poučenie z roku 1945. (Dátumy označujúce porážku komunizmu a nacizmu – pozn. autora.) Na rozdiel od vojny veľké ekonomické súperenie nebolo úplne stratenou vecou. Nikdy predtým v dejinách ľudstva nebol konflikt takým jasným verdiktom, takou strašnou porážkou. Keď už boli výsledky zápasu odhalené a preskúmané, víťazi len ťažko uverili, ako slabo hrali ich súper. Táto príučka je úplne jednoznačná. Splynutie mesianizmu so socializmom je katastrofou. Autoritársky režim v tomto prípade neodmietol ekonomický systém, ale ho naopak sakralizoval. Fúzia produktívneho s posvätným viedla k moralistickému centralizmu, ktorý bol neschopný a pre neschopnosť tolerovať čiastkovú pravdu všetko absolutizoval. Keď sa forma vlastníctva vyhlasuje za kľúč k blaženosti, a teda za nemennú, výsledok je strašný.

Tvárou v tvár k úplne novej situácii dezintegrovaného, polorozvinutého priemyselného centralizmu nie sme schopní predvídať, ako sa sám upraví a aké poučenie vyvodí zo skúse-

nosti. Komunistické spoločnosti sú si podobné, no je nepravdepodobné, že v čase obnovy, ak nejaký nastane, podobnými zostanú tak, ako to bolo v dňoch ich spoločnej viery...

Stojíme tvárou v tvár k novej situácii, do ktorej sa staré polarizácie myslenia už nehodia. Nepochybne práve toto bude v nadchádzajúcich rokoch úlohou sociálneho myslenia. Otázka, ktorú tu chcem položiť, znie: aký príspevok môžeme očakávať od sociálnej antropológie?“ (Gellner 1994, 98). A mne už nezostáva nič iné, iba dodať: aký príspevok môžeme očakávať od slovenskej etnológie?

LITERATÚRA

- Abalkin, L. 1989. Interview. Ogoňok, 13.
- Alan, J. 1993. Volby – zápas o režim, nebo o moc. In: Volby. Praha: Egem.
- Bourdieu, P. 1979. Entwurf einer Theorie der Praxis. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Danglová, O. 1992. Modernizácia alebo de-modernizácia roľníckej ekonomiky. In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Bratislava: NÚ SAV.
- Danglová, O. 1995a. Kultúrna rezistencia slovenského vidieka. Text, 1-2.
- Danglová, O. 1995b. Rural Community in the Process of Socio-economic Changes. Collegium Anthropologicum, 19, 1.
- Danglová, O. 1995c. Transformácia poľnohospodárstva ako otáznik pre etnológa. Slovenský národopis, 43, 4.
- Fukuyama, F. 1995. Konec historie? In: Šok z prosperity. Čítanka z globálnej problematiky. Olomouc: STUŽ, PF Univerzity Palackého.
- Gellner, E. 1994. Čo teraz potrebujeme? Sociálna antropológia a jej nový globálny kontext. Text, 1.
- Hanušín, J. 1995. Niekoľko poznámok k vodnému hospodárstvu v posledných desaťročiach. Manuscript.
- Huba, M. 1990. Kam nás to unášaš, poľnohospodárstvo naše? Bratislava: SZOPK.
- Kapuścinski, R. 1995. Impérium. Praha: Ivo Železný.
- Krivý, V. 1993. Sociokultúrne pozadie problémov transformácie na Slovensku. Sociológia, 25, 4-5.
- Leščák, M. 1995. Kolektivizácia poľnohospodárstva a súčasný etnologický výskum. Slovenský národopis, 43, 3.
- Lipták, L. 1996. Protirečivé stránky modernizácie. O slovenskej otázke na prelome storočia. Historická revue, VII, 2.
- Mjartan, J. 1952. Niektoré otázky národopisného výskumu družstevnej dediny. Národopisný zborník SAVU, XI.
- Možný, I. 1991. Proč tak snadno? Některé rodinné důvody sametové revoluce. Praha: Slon.
- Musil, J. 1993. Česká a slovenská společnost. Skica srovnávací studie. Sociologický časopis, 29, 1.
- Ortega y Gasset, J. 1994. Vzburá davov. Bratislava: Remedium.

- Podoba, J. 1992. Stavebná kultúra slovenského vidieka ako odraz konfliktných procesov kultúrnej a hodnotovej kontinuity a diskontinuity. In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Bratislava: NÚ SAV.
- Podoba, J. 1994a. Der Modernisierungsprozess des 20. Jahrhunderts als Konflikt des Zivilisationswachstums und kulturellen Verfalls. In: Ethnocultural Processes in Central Europe in 20th Century/Ethnokulturelle Prozesse in Mitteleuropa in 20. Jahrhundert. Bratislava: Comenius University.
- Podoba, J. 1994b. Das Ringen zwischen Moderne und Tradition: soziale Prozesse in der Slowakei nach 1989. In: Der Großstadt nach 1989. V tlači.
- Podoba, J. 1995. Premeny hierarchie hodnôt obyvateľov slovenského vidieka v 20. storočí – proces negácie tradičného systému hodnôt zlučiteľných s trvalo udržateľným spôsobom života. In: Ponovembrové Slovensko III. Bratislava: EuroUni Press pre STUŽ.
- Pranda, A. 1984. Výskum spôsobu života a kultúry družstevnej dediny Sebechleby. Slovenský národopis, 32, 3.
- Slavkovský, P. 1985. Socialistická kolektivizácia poľnohospodárstva a jej odraz v spôsobe života slovenskej dediny. Slovenský národopis, 33, 2-3.
- Slavkovský, P. 1993a. História jedného družstva. Slovenský národopis, 41, 1.
- Slavkovský, P. 1993b. Agrárna kultúra a životné prostredie. Slovenský národopis, 41, 4.
- Slavkovský, P. 1995. Dve diskontinuity vo vývine slovenského poľnohospodárstva. Slovenský národopis, 43, 3.
- Ratica, D. 1991. Osudy „kulakov“ na slovenskej dedine. In: Kontinuita a konflikt hodnôt každodennej kultúry. Bratislava: NÚ SAV.
- Ratica, D. 1992. „Kulaci“ a proces združstevňovania na slovenskej dedine. In: Zmeny v hodnotových systémoch v kontexte každodennej kultúry. Bratislava: NÚ SAV.

Vydáva Ústav etnológie Slovenskej akadémie vied v Slovak Academic Press, spol. s r.o.

Ročník 44, 1996, číslo 2
Vychádza štvrtročne

Hlavný redaktor:
Doc. PhDr. Milan Leščák, CSc.

Výkonná redaktorka:
PhDr. Zora Vanovičová

Redakčná rada: PhDr. Stanislav Brouček, CSc., Doc. Lubica Droppová, CSc., PhDr. Božena Filová, CSc., PhDr. Milan Kiripolský, PhDr. Soňa Kovačevičová, DrSc., PhDr. Eva Krekovičová, CSc., PhDr. Jan Krist, PhDr. Martin Mešša, PhDr. Ján Mjartan, DrSc., PhDr. Magdaléna Paríková, CSc., Prof. Ján Podolák, DrSc., PhDr. Zora Rusnáková, CSc., PhDr. Peter Salner, CSc., PhDr. Miroslav Válka.

Adresa redakcie: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava
Registr. č. 7091

Rozširuje, objednávky a predplatné (aj do zahraničia) prijíma Slovak Academic Press, spol. s r. o. P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava

SLOVAK ETHNOLOGY

Quarterly Review of the Institute of Ethnology of the Slovak Academy of Sciences

Vol. 44, 1996, Number 2

Editors: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Address of Editor: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovakia

Distributed by Slovak Academic Press, Ltd., P.O. BOX 57, Nám. Slobody 6, 810 05 Bratislava, Slovakia and Slovart, A.C., odd. časopisov, Jakubovo nám. 12, 811 09 Bratislava

L'ETHNOLOGIE SLOVAQUE

Revue de l'Institut d'ethnologie de l'Académie slovaque des sciences

Année 44, 1996, No 2

Rédacteurs: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Adresse de la rédaction: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slovaquie

SLOWAKISCHE ETHNOLOGIE

Zeitschrift des Ethnologischen Institutes der Slowakischen Akademie der Wissenschaften

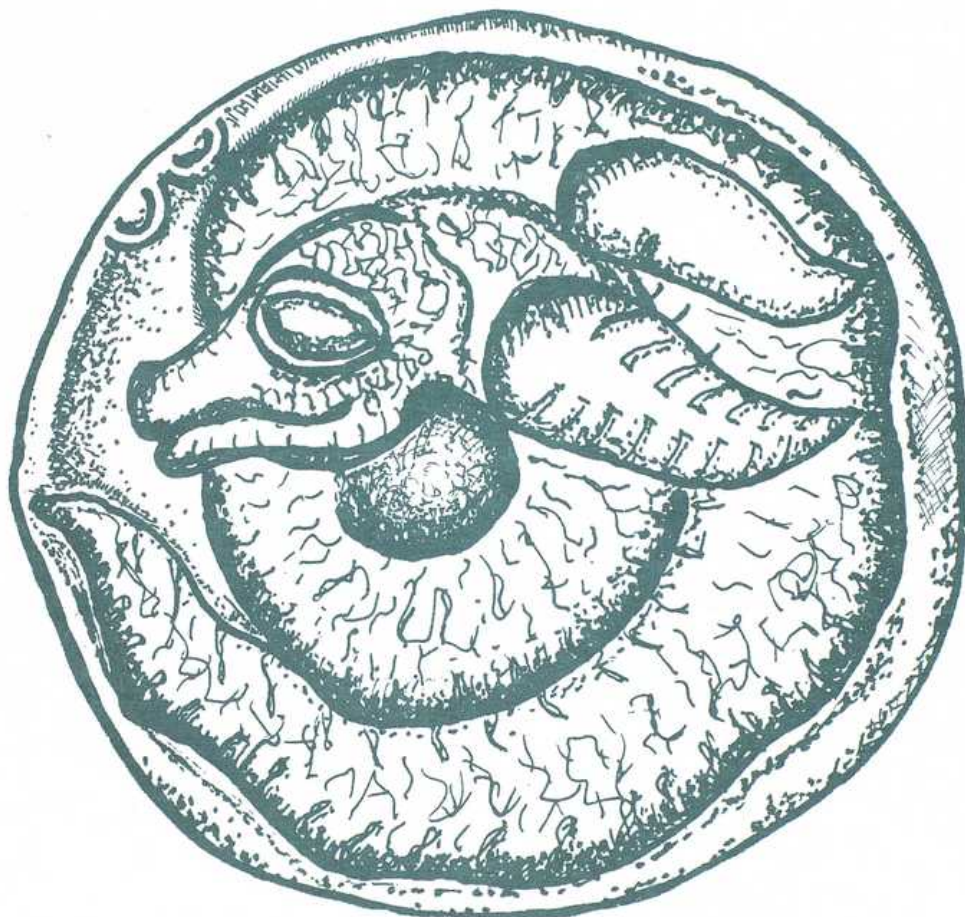
Jahrgang 44, 1996, Nr. 2

Redakteure: Milan Leščák, Zora Vanovičová

Redaktion: Jakubovo nám. 12, 813 64 Bratislava, Slowakei

Podávanie novinových zásielok povolené RPP Bratislava, Pošta 12, 8. 8. 1994, č. j. 346- RPP/94

SLOVENSKÝ NÁRODOPIŠ

ISSN 1335-1303

MIČ 49 616

SAP
SLOVENSKÝ ANTIKVAČNÝ POKLAD
